

Oksana Sylka

**RURAL PUBLIC CHARITABLE AND SOCIAL CARE ASSOCIATIONS AT THE
END OF XIX – EARLY XX CENTURIES (BASED ON THE MATERIALS
OF THE LEFT BANK OF UKRAINE)**

Kyiv National University of Food Technologies, Ukraine

Оксана Силка

**СІЛЬСЬКІ ГРОМАДСЬКІ БЛАГОДІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ
ТОВАРИСТВА В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ)**

Abstract: The main part of the article is devoted to the statutory rural associations and to the one of the part of their activity that connected with citizens' right of fulfilling of their legitimate interests in the areas of social care and charity. These associations are analyzed in quantitative and statistical measurements. Special attention is paid to the individual results of their work. It was found that for the purposes and tendencies of activities the organizations were divided into: general organizations; companies which activities were aimed at assisting and organizing training on confessional and religious grounds; organizations of social care for certain categories of the population. The necessity of research of the history of the rural statutory public organizations that have been and remain as one of the key elements of the civil society formation in Ukraine is stressed.

Keywords: civil society, public organization, Ukrainian peasantry, charitable association, social care association

Благодійництво як явище суспільного життя має в Україні глибоке історичне коріння. Його становлення та формування відбувалося разом із розвитком суспільства. Один із періодів піднесення статутного благодійницького руху відбувся у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Основною формою розв'язання наявних соціальних проблем стали громадські товариства, у цьому випадку – благодійні об'єднання та

товариства соціальної опіки. Факт виникнення, а точніше реєстрації товариств досліджуваного типу, залежав від держави. Законодавство Російської імперії дозволяло ініціювати в законний спосіб сільські громадські об'єднання благодійного спрямування, натомість процедура реєстрації *Статуту* та їхня діяльність підлягали суворій регламентації і базувались на *Тимчасових правилах про товариства та союзи* від

4 березня 1906 р. [1, 77]. При цьому у самому документі не було чітко виписані поняття, які б розкривали зміст термінів “благодійність”, “патронаж”, “опіка” тощо. У найширшому значенні благодійним товариством визнавалось об’єднання, мета діяльності якого полягала “у наданні різного роду допомоги”.

Згідно з Законом України *Про благодійну діяльність та благодійні організації* (від 26.09.2014 р.) під поняттям “благодійне товариство” визнається благодійна організація, яка створена не менше ніж двома засновниками та діє на підставі *Статуту*. Метою благодійних організацій не може бути одержання й розподіл прибутку серед засновників, членів органів правління, інших пов’язаних із ними осіб, а також серед працівників таких організацій [2].

У переважній більшості історики громадського благодійного простору, як і інших сфер реалізації права громадян на об’єднання, досліджують питання виникнення, інституціонального оформлення, результати діяльності товариств на прикладі міського середовища. Не заперечуючи визначальної та провідної ролі інтелігенції у зазначених процесах, впевнені, що штучне відокремлення сільського плясту української благодійності не сприяє повному розумінню процесів, які відбувалися у період формування громадянського суспільства в Російській імперії. Звернення до наукової розробки історії української сільської статутної благодійності у широкому діапазоні сприятиме отриманню більш об’єктивних знань про організації, методи, загальні та місцеві проблеми формування й діяль-

ности громадських об’єднань у кінці XIX – на початку XX ст.

Історію благодійних товариств, які існували в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. варто розглядати у контексті спільного існування всіх громадських об’єднань, мета існування яких полягала в наданні допомоги для сприяння законним інтересам громадян (міських та сільських мешканців) у сферах благодійної діяльності. Такими сферами були освіта; охорона здоров’я; екологія, охорона довкілля та захист тварин; опіка та піклування; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги й подолання бідності; культура та мистецтво.

У межах локалізованої території (Лівобережжя України) нами зафіксовано кілька типів сільських благодійних товариств. Структура зазначених товариств була подібною до структури інших сільських громадських об’єднань.

Отже, найперші прояви статутної благодійності в Російській імперії реалізувалися у межах товариств виправних землеробських колоній і ремісничих притулків та товариств притулків для неповнолітніх злочинців. Традиційно, ініціатива належала столичним містам, де в 1864 р. відкрився Московський притулок для малолітніх правопорушників та в 1871 р. Петербурзька землеробська колонія. В Україні першими були Київська колонія (1876 р.) та Харківський притулок (1881 р.). Загалом в Україні до 1917 р. діяли Харківське, Київське, Симферопольське, Одеське, Полтавське, Волинське, Катеринославське, Херсонське та інші товариства виправних притулків та землеробських колоній. Окремі

з губернських товариств відкривали притулки у селах: Харківське – у с. Дергачі, Київське – у с. Рубежівка, Симферопольське – у с. Сарайли-Кіят, Волинське – у с. Тригир'я та інших селах. *Статут* Чернігівського товариства землеробських колоній і ремісничих притулків був зареєстрований 13 вересня 1894 р. Колонія для неповнолітніх запрацювала 17 жовтня 1896 р. у с. Підусівка Чернігівського повіту. Організаційне забезпечення узяв на себе тодішній губернатор Чернігівської губернії Є. Андрієвський. У цій колонії було 36 місць.

У 1904 р. був створений Загальноросійський комітет, мета якого полягала в акумуляції добровільних пожертв на розвиток військового повітряного флоту. Головою Комітету було обрано «його імператорське височество», великого князя Александра Михайловича. У квітні 1913 р. у с. Шаповалівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії було засновано філію Комітету – Шаповалівський місцевий комітет для збирання пожертв на військовий повітряний флот [3].

Станом на 1913 р. губернські та чи не кожен повітовий центр Лівобережжя мав благодійне товариство (Глухівське, Городнянське, Новозибківське, Ніжинське); у повітовому центрі Золотоноша Полтавської губернії діяло два благодійних товариства – світське [4] та релігійне [5; 6], до того ж Лубенське товариство “Патронат” мало в Золотоноші теж своє відділення [7, 8].

Окрім повітових міст, зафіксовано діяльність благодійних об'єднань і в сільській місцевості Чернігівської губернії. У посаді Климів Новозиб-

ківського повіту станом на 1909 р. діяло Товариство допомоги бідним [8, 7]. З 1902 р. є інформація про роботу Ічнянського благодійного товариства (містечко Ічня Борзнянського повіту) [9]; станом на 1910 р. у с. Передмостова Слобідка Остерського повіту діяло Благодійне товариство на чолі з о. П. Лесунівим [10]; з 1912 р. відомо про Благодійне товариство при заводі Харитоненка у с. Парафіївка Борзнянського повіту [11]. У 1914 р. було зареєстровано діяльність Благодійного товариства в с. Позники Лохвицького повіту Полтавської губернії. Зокрема відомо, що 16 лютого 1914 р. члени останнього Товариства місцевими силами організували спектакль за твором знаного українського драматурга Марка Кропивницького *Дай серцю волю, заведе в неволю*, прибуток від якого було спрямовано на утримання дитячого сиротинця [12].

Окремий сегмент благодійної діяльності забезпечували Товариства допомоги матеріально незабезпеченим учням. Такий вид громадських об'єднань діяв у містечку Семенівка Новозибківського повіту [13, 8], містечку Почеп Мглинського повіту (з 1910 р.) [14], [15, 8], с. Микільська Слобідка Остерського повіту [16], посаді Клинци Новозибківського повіту [17; 10, 18] Чернігівської губернії та у інших селах Лівобережжя.

З перших днів Першої світової війни виникли нові та активізували свою діяльність уже існуючі благодійні організації. За словами українського дослідника О. Доніка благодійність у роки війни набувала “особливої ваги”, “активізація благодійної діяльності у країні досягла найвищого рівня, відзначаю-

чись розгалуженою мережею установ різного типу” [18, 69]. Основну увагу в роботі цих товариств було спрямовано на мобілізацію ресурсів тилу для здійснення допомоги армії. Паралельно із поживленням державної законодавчої та фінансової підтримки розпочався процес активізації діяльності громадських об'єднань, зокрема й тих, які у своїй структурі мали філії у сільській місцевості України. У цій категорії виділяємо діяльність Всеросійського земського союзу з надання допомоги хворим та пораненим воїнам, Чернігівського благодійного товариства, і зокрема їхніх сільських відділень (філій).

Всеросійський земський союз із надання допомоги хворим та пораненим воїнам виник як громадсько-політична організація 12 серпня 1914 р. Одразу по всій імперії було створено губернські, повітові комітети та їхні відділення (філії). У межах Полтавського губернського комітету було організовано Прилуцький повітовий комітет [19; 11, 21] на території Чернігівської губернії, спираючись на джерельні матеріали, підтверджуємо функціонування Городнянського повітового комітету. У його підзвітності діяла Сновська філія (посад Сновськ). Зафіксовано, що Філія продовжувала працювати і протягом 1917 р. [20, 69], [21, 240].

Активністю та розгалуженою структурою позначено діяльність Чернігівського благодійного товариства. Станом на 1915 р. до його структури входило кілька повітових комітетів (Ічнянський [22], Ніжинський [23], Кролевецький [24] та інші).

Встановлено, що в серпні 1914 р. відбулося організаційне засідання Ніжинського повітового благодійного комітету. До його складу одразу увійшло 197 осіб [25]. У діяльності Комітету зафіксовано факт відправки до діючої армії необхідних продуктів та речей під його егідою [26]. У тому ж 1914 р. відбулося й формування сільських громадських осередків Комітету – у волосних центрах с. Веркіївка, с. Галиця, с. Рівчак, с. Степанівка та с. Хібалівка. Так, у містечку Веркіївка відділ очолив о. Евграф [27, 21]. На базі Рівчак-Степанівського сільськогосподарського товариства було організовано ще один сільський осередок Комітету. На його чолі теж обрали о. Калашника. Відділ у с. Галиця відгукнувся на заклик Ніжинського комітету про збір теплих речей для армії. Члени об'єднання додатково активізували виробництво серед місцевих жінок теплих сорочок та ватних фуфайок. Зафіксовано, що до складу відділу в с. Хібалівка одразу записалося понад 40 осіб [28], [29].

Зважаючи на існуючий історіографічний вакуум та обмеженість джерельного матеріалу, досить складно дати критичну оцінку діяльності зазначених вище сільських організацій. Об'єктивно можемо стверджувати наступне:

- власне факти про заснування сільських осередків губернських та повітових благодійних товариств свідчать на користь існування сільської громадської статутної благодійної ініціативи в українському селі в період кінця XIX – початку XX ст.;

- фіксація членських внесків у розмірі 25 копійок є ознакою існу-

вання статутних документів, зміст яких визначав мету, завдання, шляхи діяльності, структуру, процедуру набуття членства, періодичність загальних зборів, звітні процедури саме в сільських об'єднаннях, оскільки внески у міських товариствах розпочинались з 1 карбованця.

- діяльність сільських осередків відповідних товариств є органічною частиною загальної діяльності усіх українських благодійних організацій.

При цьому, ми наголошуємо, що діяльність громадської організації залежить від свідомого ставлення її членів до покладених на них обов'язків. Маємо одинокі свідчення сучасників, які фіксують факти негативних ознак у діяльності благодійних осередків. Так, про керівництво підвідду у с. Галиця його члени висловилися таким чином: "Правління нашого підвіддїлу абсолютно не виправдало довіри тих членів, які його обрали. Наше Правління відрізнялося абсолютно бездіяльністю. З серпня по середину грудня не було жодного засідання, а те, що робилося, викликало загальне незадоволення" [30].

До справи благодійної допомоги у період Першої світової війни долучалася й Церква. Зокрема в межах сільської місцевості були організовані місцеві церковнопарафіяльні комітети як структурні підрозділи єпархіяльних повітових комітетів. Прикладом такого сільського осередку може слугувати Оболонянський (с. Оболонь) Хорольського повіту Полтавської губернії церковнопарафіяльний комітет із надання допомоги родинам осіб, які були мобілізовані на війну [31]. Мета та-

ких об'єднань полягала в акумуляції коштів та матеріальних ресурсів. Шляхами надходження коштів були: кошти за підписними листами, збори у церквах, пожертви від інших організацій. Такі види допомоги надходили грошима, натуральними продуктами, сільськогосподарським матеріалом, одягом тощо (жито, пшениця, ячмінь, борошно, сорочки, кальсони, шапки, відрізи тканин, солома).

У 1914 р. було організовано Носівський відділ Ніжинського комітету з надання допомоги родинам осіб, які були мобілізовані на війну. До його складу увійшло 40 осіб, на чолі зі священником І. Закалинським. На перших зборах зібрали 100 карбованців допомоги [32]. У цьому ж році запрацював Володьководівський відділ зазначеного вище комітету. Очолив відділ теж о. Павло. Членський внесок складав 25 коп.

Також у межах Лівобережжя України в період 1914 – 1917 років нами зафіксовано діяльність Полтавського та Черныгвського товариств загальної допомоги постраждалим на війні солдатам та їхнім родинам, які відповідно презентували Лохвицький місцевий відділ та Ніжинський комітет з надання допомоги солдатам та родинам солдатів запасу. Вектори діяльності названих товариств були аналогічні до попередніх об'єднань – збір коштів та речей силами небайдужих волонтерів [33], [34].

Окремо потрібно наголосити й на такому виді статутних громадських об'єднань як Товариства допомоги бідним. Текст типового *Статуту*, який був обов'язковим для такого виду товариств було затверджено

міністром внутрішніх справ 10 червня 1897 р.

В Україні до 1917 р. серед товариств допомоги бідним найбільшу активність проявляли Звенигородське, Куп'янське, Дубенське, Римсько-католицьке товариство допомоги бідним м. Катеринослава, Товариство допомоги бідним хворим на Одеських лиманах, Одеське товариство допомоги бідним на Пересипі, Товариство допомоги бідним м. Путивля та Путивльського повіту і багато інших.

Зокрема, у межах Лівобережжя в повітових центрах функціонували наступні товариства допомоги – Борзнянське, Мглинське, Новгород-Сіверське, Роменське товариство допомоги бідним євреям, Зинківське товариство допомоги бідним та Зинківське товариство допомоги бідним євреям, Товариство допомоги бідним м. Прилуки та його околиць, Конотопське товариство допомоги євреям і багато інших. Зі сфери нашого наукового зацікавлення звертають на себе увагу Злинківське товариство допомоги бідним (з 30.11.1907 р.), Товариство допомоги бідним у містечку Шостці Новгород-Сіверського повіту (з 1901 р.), у посаді Клинци Суразького повіту діяло два благодійних товариства – товариство допомоги бідним (з 1912 р.?) та товариство допомоги бідним євреям (з 5.08.1905 р.).

В Україні було зареєстровано діяльність товариств допомоги особам неправославного віросповідання, наприклад, Полтавське товариство допомоги бідним євангелістично-лютеранського віросповідання, Товариство допомоги бідним чехо-слов'янам у м. Одесі,

Миколаївське товариство допомоги бідним євреям (Херсонська губернія), Ананьєвське товариство допомоги бідним євреям (Херсонська губернія), Товариство допомоги бідним євреям селища Амур Катеринославської губернії, Уманське товариство допомоги бідним євреям “Бикур-Хойлим” та багато інших.

У селах Лівобережжя активністю відзначалися Товариство допомоги євреям у містечку Почеп Мглинського повіту (з 5.12.1907 р.), Товариство допомоги бідним євреям Передмостової та Микілької Слобідок Остерського повіту (з 1914 р.), Товариство допомоги бідним євреям у містечку Короп Кролевецького повіту (з 1906 р.), у посаді Сновськ Городнянського повіту – Єврейське поховальне товариство (діяло станом на 1909 – 1916 рр.) та Товариство допомоги бідним євреям (з 5.03.1908 р.), а також низка інших.

Отже, громадські сільські благодійні товариства почали виникати у Російській імперії з кінця 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. Мережу громадських об'єднань Лівобережжя України у період формування громадянського суспільства в Російській імперії на початку XX ст. було представлено й сільськими товариствами соціальної опіки та благодійними об'єднаннями. За формою діяльності вони поділялись на: товариства загального типу; товариства, діяльність яких було спрямовано на надання допомоги за конфесійною та релігійною ознакою; товариства допомоги учням та товариства взаємодопомоги. Їхня кількість та територіяльне охоплення не надають підстав стверджувати про значне поширення сільських статутних осе-

редків благодійного та патронажного спрямування. Натомість факти реєстрації та діяльності таких товариств визнаємо як прояв громадської активності, який відбувався в умовах нестабільного соціально-економічного та політичного стану. Переконані, що напрями та масштаби робіт у товариствах, які стали предметом нашого дослідження, безпосередньо залежали від соціально-економічного розвитку села, а результати діяльності – від усвідомлення активом товариств відомої формули “Якщо не я, то хто?”

Перспективним бачиться вивчення особливостей функціонування українських сільських товариств соціальної опіки та благодійності, з метою встановлення їхніх спільних і специфічних елементів. Впевнені, що розширенню інформаційного поля про сільські статутні об’єднання сприятиме і вивчення процесів взаємодії між ними та іншими громадськими об’єднаннями зазначеного періоду.

Bibliography and Notes

1. *Справочная книжка обь обществахъ и союзахъ*, Санкт-Петербургъ 1912, 156 с.

2. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Web. 22.01.2015. <www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

3. *Державний архів Чернігівської області*, Фонд 807, Опис 1, Справа 2878.

4. *Уставъ Золотоношского благотворительного общества*, Золотоноша 1896, 16 с.

5. *Отчетъ о деятельности Золотоношского еврейского благотворительного общества за 1911 год*, Золотоноша 1912, 17 с.

6. *Отчетъ о деятельности Золотоношского еврейского благотворительного общества за 1912 год*, Золотоноша 1913, 20 с.

7. *Из жизни Золотоношского отдела Лубенского общества “Патронатъ”*, [в:] *Вестникъ Золотоношского сельскохозяйственного общества*, Золотоноша 1912, № 14, С. 8.

8. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 1439, Опис 1, Справа 1481.

9. *Благотворительное общество въ м. Ичне*, [в:] *Календарь Черниговской губернии на 1903 годъ*, Черниговъ 1902, с. 61.

10. *Благотворительное общество въ Предмостной Слободке*, [в:] *Календарь Черниговской губернии на 1910 годъ*, Черниговъ 1910, с. 219.

11. *Благотворительное общество в с. Парафиевке*, [в:] *Календарь Черниговской губернии на 1913 годъ*, Черниговъ 1912, с. 112.

12. [О спектакле], [в:] *Лохвицкое слово* 1914, № 15, с. 4.

13. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 1439, Опис 1, Справа 1481.

14. *Уставъ Почепского общества вспомоществования нуждающимся учащимся м. Почеп*, Почепъ 1910, 16 с.

15. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 707, Опис 1, Справа 909.

16. *Уставъ общества вспомоществования нуждающимся учащимся Никольско-Слободского 2-х класснаго училища МНП*, Киевъ 1905, 16 с.

17. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 1439, Опис 1, Справа 1481.

18. Донік Олександр, *Громадська благодійність в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст.*, [у:] *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*, Чернігів 2007, с. 67-70.

19. *Постановления Прилукского экстренного уездного земского собра-*

ния 10 августа 1914 года и доклады съ приложениями къ нимъ, Прилуки 1915, 124 с.

20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Фонд 1439, Опис 1, Справа 1800.

21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Фонд 1439, Опис 1, Справа 1758.

22. Отчетъ Иченского отделения Черниговского благотворительного общества за 1911 г., Борзна 1912, 8 с.

23. Объявления, [в:] *Нежинецъ* 1914, № 18, с. 1.

24. Кооперативная жизнь Юга, [в:] *Хуторянинъ*, Харьковъ 1915, № 4, с. 193.

25. Организационное собрание Нежинского уездного благотворительного комитета, [в:] *Нежинецъ* 1914, № 1, с. 19-21.

26. [О Нежинскомъ уездномъ благотворительномъ комитете], [в:] *Нежинецъ* 1912, № 17, с. 8-9.

27. Организационное собрание Нежинского уездного благотворительного комитета, [в:] *Нежинецъ* 1914, № 1, с. 19-21.

28. с. Хибаловка, [в:] *Нежинецъ* 1914, № 6, с. 10.

29. [О Ровчацкомъ подотделе Нежинского комитета], [в:] *Нежинецъ* 1914, № 3-4, с. 13.

30. Галица, [в:] *Нежинецъ* 1914, № 18, с. 7.

31. Отчет Оболонянского Церковно-Приходского Комитета о семьяхъ лицъ, призванныхъ на войну с 22 августа 1914 г. по 1 января 1915 г., [в:] *Вестникъ Хорольского общества сельского хозяйства* 1915, № 4, с. 14-16.

32. [О Носовскомъ отделе Нежинского комитета], [в:] *Нежинецъ* 1914, № 1, с. 19.

33. К жителямъ Нежина, [в:] *Нежинский голосъ* 1914, № 175, с. 2.

34. Н. Г., [О сборе вещей], [в:] *Нежинский голосъ* 1914, № 178, с. 2.